

Український інститут національної пам'яті
Інформаційні матеріали
до річниці аварії на Чорнобильській АЕС

Трагедія, що наблизила розпад тоталітарного режиму

Вступ

Ключові тези

Чорнобильська катастрофа в цифрах і датах

Історична довідка

Що сталося проти ночі 26 квітня 1986 року?

Коли почалася евакуація?

Коли з'явилося перше інформаційне повідомлення?

Що приховував КГБ?

Москва чи Київ: чия відповідальність?

Як відреагувала діаспора?

Як Чорнобиль вплинув на розпад СРСР?

Чорнобиль у 2022 році

Додатки

*Чорнобильська катастрофа... в документах
у спогадах (усній історії)
художній літературі
в публікаціях і виданнях
кінематографії*

Вступ

26 квітня 1986 року – день найбільшої в історії людства техногенної катастрофи. Тоді під час експерименту на 4-му реакторі Чорнобильської атомної електростанції сталися два вибухи. В атмосферу Землі вирвалася хмара радіоактивного пилу. Вітер поніс на північний захід небезпечні радіоактивні ізотопи, які осідали на землю, проникали у воду. За числом потерпілих від аварії Україна займає перше місце серед колишніх республік Радянського Союзу. На долю Білорусі припало близько 60% шкідливих викидів. Від радіаційного забруднення сильно постраждала також і Росія. Потужний циклон переніс радіоактивні речовини територіями Литви, Латвії, Польщі, Швеції, Норвегії, Австрії, Фінляндії, Великої Британії, а пізніше – Німеччини, Нідерландів, Бельгії.

З моменту аварії на Чорнобильській АЕС минає 40 років, але її наслідки і досі обговорює світова наукова спільнота. За визначенням UNSCEAR і ВООЗ, Чорнобильська катастрофа віднесена до аварій ядерних об'єктів найвищого рівня. Історики ж наголошують на політичній відповідальності комуністичного режиму, який заради ідеологічних інтересів поставив під загрозу життя і здоров'я мільйонів громадян. Через недосконалість конструкції, порушення технології будівництва, використання неякісних будівельних матеріалів подібна техногенна катастрофа стала неминучою. Злочинне приховування владою інформації, з одного боку поглибило непоправні негативні наслідки аварії, а з іншого – спричинило активізацію екологічного і національно-демократичного рухів, що в кінцевому підсумку привело до розпаду СРСР.

Цього року на замовлення Інституту створено тематичні банери для соціальної реклами (автор – Андрій Єрмоленко). Вони доступні за посиланням:

https://mega.nz/folder/x5pDTRaI#XRXknvD-Ay_0khh9hzfoHw

Ключові тези

Аварія на Чорнобильській АЕС призвела до проблем із громадським здоров'ям та демографією, непоправних економічних, соціальних і гуманітарних наслідків. За екологічними наслідками аварія переросла у планетарну катастрофу: радіоактивним цезієм було забруднено 3/4 території Європи.

На той час в Радянському Союзі проголосили гласність і відкритість. Однак надзвичайна ситуація на ЧАЕС засвідчила фальшивість гасел. Розуміючи, що екологічна катастрофа такого масштабу матиме негативні наслідки для комуністичного режиму, керівництво СРСР обрало курс на її замовчування, і вся інформація про катастрофу одразу опинилася під ідеологічним контролем КПСР і КГБ.

Чорнобильська трагедія засвідчила неготовність державної верхівки підпорядкувати політичні інтереси гуманістичним цінностям життя і здоров'я людей. Щоб продемонструвати, буцімто ніякої небезпеки радіації немає, партійне керівництво не відмінило першотравневу демонстрацію. На Хрещатик за п'ять

днів після аварії вивели сотні тисяч людей, в тому числі школярів. Наступного дня всі газети рясніли парадними повідомленнями. Тим часом на вкрай обережні поради від міністра охорони здоров'я щодо заходів безпеки спромоглися аж 9 травня!

Українська діаспора після аварії на ЧАЕС виявили високу громадянську позицію та активність. Вона організовувала демонстрації, готувала звернення до урядів західних держав, збирала матеріали про трагедію. Закордонний провід Української головної визвольної ради у вересні 1986 року доклав значних зусиль, аби питання Чорнобиля внести на розгляд ООН.

Чорнобильська катастрофа стала одним із каталізаторів розпаду СРСР. Спроби Москви приховати правду про її наслідки, недостатні заходи безпеки і допомоги потерпілим похитнули віру в “гуманність” комуністичної ідеї навіть у найлояльніших прихильників. Радянська влада продемонструвала кричущу безвідповідальність за долі людей.

У післяаварійний період посилювалися екологічні та національно-демократичні рухи, передусім в Україні. 26 квітня 1988 року в Києві відбулася перша несанкціонована демонстрація під гаслами – “Геть АЕС з України”, “УКК – за без’ядерну Україну”, “Не хочемо мертвих зон”, “АЕС – на референдум”, “Промисловість, землю, воду – під екологічний контроль”, “Кожному – персональний дозиметр”. У багатьох регіонах, як на сході, так і на заході, люди виходили на акції протесту проти будівництва нових і експлуатації старих атомних електростанцій. Саме навколо проблеми ядерної катастрофи формувалися перші громадські організації, які перетворилися в політичну силу, наприклад, “Зелений світ” і Союз “Чорнобиль”.

Чорнобильська катастрофа в цифрах і датах

1977 року запустили перший блок Чорнобильської АЕС.

2 роки пропрацював четвертий енергоблок ЧАЕС – на повну потужність його запустили 1984 року. Це був “наймолодший” і найсучасніший реактор.

2 дні світ нічого не знав про вибух.

30 співробітників АЕС загинули внаслідок вибуху або гострої променевої хвороби протягом кількох місяців з моменту аварії.

500 тисяч людей померли від радіації, за оцінками незалежних експертів.

8,5 мільйонів жителів України, Білорусі, Росії в найближчі дні після аварії отримали значні дози опромінення.

90 784 особи було евакуйовано з **81**-го населеного пункту України до кінця літа 1986 року.

Понад 600 тисяч осіб стали ліквідаторами аварії – боролися з вогнем і розчищали завали.

2293 українських міст і селищ із населенням приблизно **2,6 мільйона** людей забруднено радіоактивними нуклідами.

200 тисяч квадратних кілометрів – на таку територію поширилася дія радіації. Із них **52 тисячі** квадратних кілометрів – сільськогосподарські землі.

10 днів – з 26 квітня до 6 травня – тривав викид активності із пошкодженого реактора на рівні десятків мільйонів Кюрі на добу, після чого знизився у тисячі разів. Фахівці називають цей період активною стадією аварії.

11 тонн ядерного палива було викинуто в атмосферу внаслідок аварії на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС.

400 видів тварин, птахів і риб, **1200** видів флори продовжують існувати в “зоні відчуження”, де через істотне та катастрофічне забруднення повітря, ґрунтів і вод заборонено проживати людям.

26 квітня–жовтень 1986 року Чорнобильська АЕС не працювала. У **жовтні 1986-го** 1-й і 2-й енергоблоки було знову введено в експлуатацію; у **грудні 1987 року** відновив роботу 3-й. 4-й енергоблок не запрацював.

1991 рік – на 2-му енергоблоці сталася пожежа, внаслідок якої була заблокована робота цього реактора.

Грудень 1995 року – підписання меморандуму між Україною та країнами “Великої сімки” і Комісією Європейського Союзу, відповідно до якого почалася підготовка програми повного закриття станції.

15 грудня 2000 року – Чорнобильську атомну електростанцію зупинено повністю.

Вересень 2010-го – закладка фундаменту під новий саркофаг над зруйнованим 4-м енергоблоком, у **квітні 2012-го** стартувало будівництво арки, що мало накрити “Укриття”, у **жовтні 2011 року** на майданчику комплексу “Вектор” почалося будівництво Централізованого сховища відпрацьованих джерел іонізуючого випромінювання.

29 листопада 2016 року завершили насування арки над 4-м енергоблоком.

14 лютого 2025 року російський ударний безпілотник типу «Шахед» (Герань-2) пошкодив укриття 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС.

Історична довідка

Що сталося проти ночі 26 квітня 1986 року?

25 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС мали експериментально зупинити четвертий енергоблок, щоб вивчити можливості використання інерції турбогенератора в разі втрати електроживлення. Попри те, що технічні обставини не відповідали плану випробування, його не скасували.

Експеримент почався 26 квітня о 01:23. Ситуація вийшла з-під контролю. О 01:25 з інтервалом у кілька секунд прогрімili два вибухи. Реактор повністю зруйнувався (**Документ 1**). Спалахнуло понад 30 вогнищ пожежі. Основні погасили через годину, а повністю ліквідували загоряння до 5-ї ранку 26 квітня. Проте пізніше виникла інтенсивна пожежа у центральному залі 4-го блоку, з якою боролися з використанням вертолітної техніки аж до 10 травня.

На момент аварії в приміщенні 4-го енергоблоку перебували 17 працівників. Під завалами загинув старший оператор реакторного цеху Валерій Ходемчук. Удень 26 квітня від опромінення помер наладник Володимир Шашенок. 11 працівників одержали дози опромінення. Від променевої хвороби всі вони померли до 20 травня 1986-го в московській лікарні № 6. Ще 14 осіб із персоналу станції одержали дози, що спричинили променево хворобу 3-го та 4-го ступенів.

Наступного дня після аварії урядова комісія ухвалила рішення про негайну зупинку 1-го і 2-го енергоблоків та евакуацію населення Прип'яті (так званої 10-кілометрової зони).

У повідомленні КГБ вказується, що станом на 8:00 годину 28 квітня рівень радіації на 3-му і 4-му енергоблоках становив 1000–2600 мікрорентген на секунду, а на окремих ділянках міста – 30–160. У цьому місці на документі Володимир Щербицький зробив свою, тепер вже відому, примітку – *“Що це означає?”*. Це промовисто свідчить про те, що навіть найвищі посадові особи до кінця не усвідомлювали небезпеки.

На ліквідаційні роботи відразу кинули військовослужбовців. Першими на місце катастрофи прибули кілька десятків солдат і офіцерів полку Цивільної оборони Київського військового округу із приладами радіаційної розвідки й армійським комплектом дезактивації техніки, мобільний загін хімічних військ та окрема рота радіаційної та хімічної розвідки. Загалом у ліквідаційних роботах брали участь військові хімічних, авіаційних, інженерних, прикордонних родів, медичні частини Міністерства оборони СРСР, Цивільної оборони (ЦО) та МВС СРСР. Влітку залучили військових запасу та вільнонайманих. За неповними даними, участь у ліквідації наслідків брали 600 тисяч осіб. Через опромінення багато з них захворіли.

Пожежники прибували “з голими руками”, без жодних засобів захисту, приміром спеціальних ізолюючих протигазів, через що радіоактивні речовини потрапили в дихальні шляхи. Саме пожежники зупинили ще одну потенційну катастрофу – водневий вибух. Сумарна активність радіоізоотопів, викинутих у повітря після аварії в Чорнобилі, була в 30–40 разів більшою, ніж у Хіросімі. Опромінилися майже 8,5 мільйони людей.

Коли почалася евакуація?

Перше офіційне місцеве повідомлення про аварію на Чорнобильській АЕС з'явилося лише через 36 годин – опівдні 27 квітня на прип'ятському радіо оголосили про “тимчасову евакуацію” мешканців Прип'яті – найближчого до ЧАЕС міста з населенням близько 50 тисяч.

Місто розділили на 5 секторів. У кожному призначили відповідальних. Працівники штабу обійшли квартири. Рекомендували зачиняти вікна, балкони, вимкнути електроприлади, перекрити воду та газ і взяти з собою особисті речі, цінності, документи та продукти харчування на перший час. Інші речі, наприклад, посуд і дитячі іграшки, а також свійських тварин вивозити не дозволили. Зі

спогадів Людмили Харитонової: *“Трагічним було прощання з домашніми тваринами: котами, собаками. Кицьки, витягнувши хвости, заглядали в очі людям, нявчали, собаки вили, прориваючись до автобусів. Але брати тварин категорично заборонялося. В них була дуже радіоактивна шерсть”*.

Аби зменшити кількість багажу та не викликати ажіотаж, людям сказали, що за три дні вони зможуть повернутися додому. О 13:50 жителі зібралися біля під'їздів будинків, а від 14-ї почали прибувати автобуси. О 16:30 евакуацію населення з міста закінчили. Вивезли 44,5 тис осіб. У Прип'яті залишилося 5 тис, які були залучені до невідкладних робіт.

Увечері 1 травня вітер з Чорнобиля повернув на Київ. У місті почав стрімко підвищуватися радіаційний фон. Тим не менше, парад відбувся. 2 травня радянське керівництво ухвалило рішення про евакуацію населення з 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської атомної станції – на 6-й день після аварії.

До 6 травня евакуювали понад 115 тисяч людей із 30-кілометрової зони навколо ЧАЕС. Від радіації ця територія постраждала найбільше. Пізніше її назвали Чорнобильською зоною відчуження, до якої увійшли північ Поліського та Іванківського району Київської області (там розташована електростанція, міста Чорнобиль і Прип'ять), а також частина Житомирської області аж до кордону з Білоруссю. Сотні невеликих селищ, що опинилися в центрі забруднення, зрівняли з землею бульдозерами.

Більшість людей виселяли до сусідніх районів Київської області. Для працівників ЧАЕС та їхніх сімей наприкінці 1986 року почали будувати наймолодше місто України – Славутич. Спорудження завершили в рекордно короткі терміни – перші мешканці оселилися в 1987–1988 роках.

Коли з'явилося перше інформаційне повідомлення?

Інформаційна політика в перші тижні після катастрофи посіяла недовіру до влади. Вона, разом із центральною та республіканською пресою, телебаченням зберігали мовчання про аварію аж доки про неї почали говорити за кордоном і стало зрозумілим, що приховати аварію неможливо.

Отже перше в СРСР офіційне повідомлення під тиском міжнародної спільноти було зроблено аж 28 квітня. Тоді головна телевізійна програма новин “Время” о 21:00 лаконічно повідомила: *“На Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія. Пошкоджено один із атомних реакторів. Вживаються заходи щодо ліквідації наслідків аварії. Постраждалим надається допомога. Створено урядову комісію”*. Зрозуміти справжні масштаби трагедії із цього повідомлення було важко.

Так само вкрай скупими на подробиці були перші повідомлення українських медіа. Наприклад, газета “Правда України” 29 квітня 1986 року на третій шпальті розмістила повідомлення Ради Міністрів СРСР: *“На Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія. Пошкоджений один із атомних реакторів.*

Вживаються заходи з ліквідації наслідків аварії. Постраждалим надається допомога. Створена урядова комісія”.

А наступного дня газети подали дещо розлогіші, втім не більш інформативні повідомлення (**Документ 2**). Перші поради щодо самозахисту людей від впливу радіації з’явилися в “Правді України” 9 травня. Стаття “Рекомендовані заходи з безпеки” переписувала радіоінтерв’ю із тодішнім міністром охорони здоров’я Анатолієм Романенком, в якому йшлося: *“Головний наш ворог – пил, як можливий носій радіоактивних речовин... В останні дні на вулицях та у дворах стало менше дітей, що грають. І це правильно. Хоча прямої небезпеки опромінення сьогодні практично немає, давайте будемо берегти їх у першу чергу від пилу”*.

Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов звернувся щодо аварії на ЧАЕС 14 травня! Наступного дня заяву Михайла Горбачова передрукували й українські видання (**Документ 3**).

Що приховував КГБ?

Будівництво Чорнобильської атомної електростанції розпочалося в травні 1970 року. Від початку будівельних робіт у місті енергетиків Прип’яті було створено міський відділ Управління КГБ при РМ УРСР по м. Києву та Київській області. Поява структурного підрозділу радянських спецслужб була зумовлена стратегічним статусом новобудови. Об’єкт одразу поставили на особливий контроль радянського керівництва.

До відома: перші аварії на ЧАЕС сталися ще в 1978–1979 роках, відразу після запуску першого енергоблоку. Були також витoki радіації у 1982, 1983, 1984 роках. В архіві Комітету державної безпеки (КГБ) містяться документи про спорудження Чорнобильської атомної електростанції, її запуск у кінці 1970-х років, аварію та ліквідацію її наслідків. Документи доводять, що від самого початку спорудження цієї атомної електростанції було безліч порушень і крадіжок, будівельно-монтажні роботи виконувалися неякісно, технологічна дисципліна порушувалася. Все це врешті-решт призвело до аварії.

“На окремих ділянках другого блоку Чорнобильської атомної електростанції зафіксовано факти відходу від проектів і порушення технології ведення будівельних і монтажних робіт, що може призвести до аварій та нещасних випадків”, – зі звіту КГБ від 17 січня 1979 року.

Тільки від 1983 по 1985 роки на станції сталося п’ять аварій і 63 відмови обладнання. Останній подібний інцидент перед великою аварією стався в лютому 1986 року.

Інформацію про техногенну катастрофу, спричинену вибухом і подальшим руйнуванням 4-го енергоблоку ЧАЕС, партійно-державним керівництвом СРСР і радянськими спецслужбами було відразу віднесено до категорії таємної. Звісно,

чи не найбільш обізнаною з ситуацією на Чорнобильській АЕС структурою було КГБ УРСР. На момент аварії його очолював Степан Муха, а згодом – Микола Голушко. Як свідчать архівні документи, КГБ УРСР негайно взявся розробляти та впроваджувати комплекс спеціальних заходів із засекречування відомостей про аварію на режимному об'єкті. Це цілком відповідало тоталітарному режимові.

В одному з перших повідомлень Управління КГБ по м. Києву та Київській області, надісланих до КГБ СРСР 26 квітня 1986 року, зазначалося: *“З метою недопущення витоку інформації, розповсюдження неправдивих та панічних чуток організований контроль вихідної кореспонденції, обмежений вихід абонентів на міжнародні лінії зв'язку”*.

У перші дні після аварії керівництво КГБ УРСР, нехтуючи необхідністю інформувати населення про екологічні наслідки ядерного лиха, більше переймалося *“перевіркою версії про можливий диверсійний намір”*, залучивши до оперативних заходів 67 агентів і 56 довірених осіб. Багато радянських людей вперше почули про надзвичайну подію з *“ворожих голосів”* із Лондона, Вашингтона і Мюнхена.

До відома: 27 квітня, о 23:00 данська лабораторія ядерних досліджень зафіксувала на Чорнобильському атомному реакторі аварію категорії МПА (Максимальна проектна аварія). Тоді ж різке зростання радіаційного фону зареєстрували і в Швеції. Наступного дня шведська влада мала дані про джерело забруднення і звернулася до Москви із вимогою надати пояснення.

29 квітня, начальник УКГБ УРСР по м. Києву та Київській області видав розпорядження *“про посилення роботи міськрайорганів в районах міста Києва та Київської області на підприємствах та установах для припинення спільно з партійними та радянськими органами фактів розповсюдження провокаційних та панічних чуток...”* Так, наприкінці квітня-травні 1986 року оперативники райвідділів КГБ УРСР розшукував *“базик”* і *“панікерів”* – осіб, які збирали інформацію та поширювали *“плітки”* щодо подій на ЧАЕС (**Документ 4**).

Уряд СРСР розумів, що населення все одно слід інформувати, але мав усі інструменти, аби зробити це маніпулятивно, в дусі тоталітарної держави. Так, дозовано говорити людям про подію почали з повідомлення Урядової комісії, яке затвердили на першому засіданні оперативної групи політбюро ЦК КПРС 29 квітня. На її засіданнях регулярно розглядали і схвалювали тексти урядових оповіщень для радянської преси й урядів зарубіжних країн.

Для втаємничення масштабів трагедії владна верхівка примушувала Міністерство охорони здоров'я УРСР фальшувати діагнози променевих уражень. Із витягу зі звіту спецслужб за 11 травня 1986 року: *“За даними Шевченківського РВ УКГБ адміністрація Київської області та 25 лікарень, ґрунтуючись на вказівці Мінздоров'я УРСР (нібито наказ № 24с від 11.05.86 р.) в історіях хвороб*

пацієнтів з ознаками “променева хвороба” вказують діагноз “вегетосудинна дистонія”.

30 червня того ж року КГБ СРСР спеціальним документом про захист (читай, засекречування) відомостей про аварію на 4-му енергоблоці ЧАЕС ввів у дію перелік інформації, яку людям не можна було знати. Йшлося, зокрема, про справжні причини аварії, характер руйнувань та обсяги ушкоджень устаткування і систем енергоблоку й АЕС, радіаційну обстановку, фактичний стан активної зони реактора, ступінь враження людей на АЕС разом з відомостями про характер їхньої діяльності й особливості аварії, опромінення персоналу станції, ремонтного персоналу залучених організацій і населення та інше.

Незалежна Україна знала гриф “таємно” з усіх чорнобильських документів.

Пізніше партноменклатурники пояснять приховування правди про аварію благим наміром запобігання паніці, а то й заявлять, що всі вжиті ними заходи були вчасними і доцільними (**Документ 5**). Однак у ті дні вбивала не паніка, а радіація. Фальсифікація масштабів аварії, незнання, як поводитися, навпаки створили передумови для масового переполоху в столиці України. На початку травня кияни кинулися рятувати родини. На вокзалах, аеропортах біля кас утворилися величезні черги, переважно з жінок із дітьми. Найбільше паніка в Києві стала проявлятися 4-5 травня 1986 року.

Від міжнародної допомоги уряд СРСР взагалі відмовився. Проте вже в 1987 році звернувся до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) щодо експертної оцінки кроків із ліквідації наслідків аварії.

Москва чи Київ: чия відповідальність?

Чорнобильська АЕС підпорядковувалася Москві. Тож центральне керівництво фактично усунуло республіканське від активної участі у подоланні аварійної ситуації. Всі рішення приймалися в Москві або погоджувалися з нею.

Так, у другій половині дня 26 квітня створили комісію Ради Міністрів СРСР на чолі із заступником голови Ради Міністрів СРСР Борисом Щербиною і вона розпочала засідати безпосередньо в зоні катастрофи. Комісія мала оцінити масштаби аварії та визначити першочергові кроки з її ліквідації. Представником від України в її роботі був заступник голови Ради Міністрів республіки Микола Ніколаєв.

29 квітня в Москві сформували Оперативну групу Політбюро ЦК КПРС для координації зусиль у мінімізації аварії. Керував нею голова Ради Міністрів СРСР Микола Рижков. З квітня 1986-го до січня 1988-го група провела 40 засідань.

В Україні Оперативну групу створили 30 квітня 1986 року (керівник – перший заступник голови РМ УРСР Євген Качаловський). Група мала щоранку до 10:00 інформувати ЦК КПУ та Раду Міністрів УРСР про ситуацію на ЧАЕС і хід ліквідації наслідків аварії. З травня запрацювала Оперативна група Політбюро ЦК Компартії України (керівник – голова Ради Міністрів УРСР Олександр Ляшко). Документи Оперативної групи Політбюро свідчать, що Кремль усунув

від активної участі у подоланні аварійної ситуації безпосередньо на Чорнобильській АЕС керівництво УРСР (**Документ 6**). Секретар Оперативної групи Політбюро Борис Качура так розповів про це: *“Практично наш уряд, наш Центральний комітет..., щоб розробляв якусь стратегію, чи щоб приймав якісь рішення конкретно по локалізації самої аварії, він цього вже не міг робити, тому що всі ці питання були уже тільки в урядовій комісії, тільки вона займалась цими справами. Ми ж, у свою чергу, займались всіма питаннями щодо евакуації населення, його розміщення, забезпечення... І, крім того, ми забезпечували виконання всіх тих урядових постанов, які приймала комісія. Тобто, все ми виконували, але ж ми не були ... ініціаторами цих питань. Ну, і все те, що було за межами самої станції, це було в нашому віданні. І ми цим займались”* (проект “Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1999–1991” – <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/360/>).

Разом із тим керівництво Української РСР, навіть володіючи інформацією про реальну загрозу для життя і здоров'я людей, беззаперечно виконувало некомпетентні вказівки Москви. 11 лютого 1992 року Генеральна прокуратура України за результатами розслідування тимчасової депутатської комісії Верховної Ради УРСР відкрила кримінальну справу за частиною 2 статті 165 КК України (зловживання владою чи службовим становищем). Вищих посадовців – члена першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького, голову Ради міністрів України, керівника Оперативної групи Політбюро ЦК КПУ з ліквідації наслідків аварії Олександра Ляшка, голову Президії Верховної ради Валентину Шевченко, міністра охорони здоров'я УРСР Анатолія Романенка звинувачено у фальсифікації реального рівня іонізуючого випромінювання в зоні аварії на Чорнобильській АЕС, що привело до масового переопромінювання персоналу станції, ліквідаторів наслідків аварії та мешканців зони, ураженої радіацією.

Слідство дійшло висновку про їх вину, але через смерть Щербицького і закінчення терміну притягнення до кримінальної відповідальності справу закрили.

Як відреагувала діаспора?

Українська діаспора негайно пов'язала події на Чорнобильській АЕС із колоніальним безправним статусом України. Голова Центрального комітету Українських організацій у Франції Ярослав Мусянович і член закордонного представництва Української гельсінкської групи Леонід Плющ зробили 2 травня 1986 року заяву (**Документ 7**).

Українці Сполучених Штатів Америки зібралися 30 квітня 1986-го на антирадянські демонстрації перед будівлями представництва СРСР при ООН у Нью-Йорку та секретаріату ООН. У церквах Нью-Йорка, Чикаго й інших американських міст відбулися панахиди за жертвами ядерної катастрофи.

В США й Канаді українці створили низку громадських організацій, аби привернути увагу вільного світу до Чорнобильської аварії. Вони проводили

демонстрації, готували звернення до урядів західних держав, збирали матеріали про аварію на Чорнобильській АЕС. Закордонний провід Української головної визвольної ради у вересні 1986 року доклав значних зусиль, щоб питання Чорнобиля внести на розгляд ООН. Кагебісти інформували партійних босів: *“Здійснюються спроби нав’язати світовій громадськості думку, що начебто в СРСР чиниться «політика геноцида стосовно українського народу». З цією метою функціонери ЗП УГВР в контакті зі спецслужбами США здійснюють опитування радянських громадян, котрі прибувають різними каналами до Сполучених Штатів, а також іноземців, що відвідали Україну. Зазначені матеріали після відповідної «обробки» оунівці мають намір використати для антирадянської обробки представників закордонних делегацій–учасників роботи Генеральної сесії ООН”*.

У квітні 1987-го в США відзначили перші роковини аварії на Чорнобилі: *“За отриманими КГБ УРСР оперативними даними, так званий “Всесвітній конгрес вільних українців” (СКВУ) оголосив “тиждень чорнобильської трагедії”, що починається з 26-го квітня ц.р., – читаємо у звіті КГБ 10 квітня 1987-го. – У цей період у Нью-Йорку, Вашингтоні, Філадельфії та Чикаго планується проведення антирадянських збіговиськ, богослужінь та панахид “у пам’ять про жертв Чорнобиля”. 1 травня у Нью-Йорку передбачається хода до будівлі ООН зі свічками та траурними стрічками”*.

У цей же час в Києві КГБ зірвав заплановані чорнобильцями заходи. Евакуйовані з 30-кілометрової зони мешканці житлових масивів Троєщина і Харківське шосе планували зібратися в центрі міста 26 квітня 1987-го, і висловити невдоволення мізерними розмірами відшкодувань матеріальних втрат, відсутністю постійної прописки в столиці, неправдивими діагнозами, які їм встановлювали в лікарнях. Ця акція могла мати значний резонанс, тому КГБ зробив усе, аби її не допустити.

Як Чорнобиль вплинув на розпад СРСР?

Чорнобильська катастрофа стала одним із каталізаторів розпаду СРСР. Аварія стала тією останньою краплею, яка переповнила чашу людського терпіння. Приховування владою правди про факт катастрофи та її наслідки, брак інформації про заходи безпеки і недостатня допомога потерпілим похитнули віру в цінності комуністичної ідеї навіть у найбільш лояльних її прихильників (**Документ 8**).

Крім того, спроби Москви приховати правду про катастрофу та її наслідки посилили опозиційний національно-демократичний рух в Україні, до його учасників долучилися екологи – активісти боротьби проти забруднення навколишнього середовища.

У багатьох регіонах України люди почали виходити на акції протесту проти будівництва нових і експлуатації старих атомних електростанцій, відповідні публікації в пресі.

Перші громадські організації формувалися саме навколо теми аварії на Чорнобильській АЕС. Незабаром такі дві організації як “Зелений світ” та Союз “Чорнобиль” перетворилися в політичну силу.

Регіонами України прокотилися акції протесту проти будівництва нових і експлуатації старих атомних електростанцій. Участь у них взяли тисячі людей. Хоч як протидіяв КГБ, 26 квітня 1988 року в Києві відбулася перша несанкціонована демонстрація під гаслами – “Геть АЕС з України”, “УКК – за без’ядерну Україну”, “Не хочемо мертвих зон”, “АЕС – на референдум”, “Промисловість, землю, воду – під екологічний контроль”, “Кожному – персональний дозиметр”. А вже невдовзі імперія, побудована на брехні, впала.

Чорнобиль також остаточно підірвав економічні підвалини Радянського Союзу.

Чорнобиль у 2022 році

Російський агресор у 2022 році використав Чорнобильську атомну станцію та об’єкт захисту після катастрофи для здійснення агресії та повномасштабного вторгнення. 24 лютого 2022 року підрозділи окупантів, що висувалися з Республіки Білорусь, увійшли в зону відчуження, захопили об’єкти Чорнобильської АЕС і взяли у заручники персонал станції.

У ніч на 25 лютого з Чорнобиля в напрямку Іванкова висунулася механізована колона противника – до 300 одиниць техніки у напрямку Феневи́чів, Катюжанки, Димера (Вишгородський напрямок). Техніка військово-транспортних колон противника не мала розпізнавальних знаків, але в їх складі рухалися білі автомобілі (ймовірно, замасковані під ОБСЄ) і цивільні авто, скоріш за все, із десантом або ДРГ.

У березні 2022 року ворог накопичував сили в районі Чорнобильської АЕС, об’єкту “Укриття” та зоні відчуження загалом.

Це мало надзвичайно небезпечні наслідки, зокрема призвело до підвищення загрози радіаційного зараження місцевості, створило передумови для аварійної ситуації на особливо небезпечних об’єктах тощо.

Безграмотні дії російських командирів, що прийняли рішення розташувати особовий склад трьох БТГр у так званому Рудому лісі (ділянка з особливо високим рівнем радіаційного забруднення в районі Чорнобильської АЕС), спричинили масове опромінення особового складу цих підрозділів.

31 березня 2022 року російські війська повністю вийшли з території Чорнобильської АЕС.

Окупанти змусили працівників станції підписати “офіційні” документи, начебто РФ з 24 лютого 2022 року “охороняла” об’єкт.

Під час виходу військові РФ встигли пограбувати приміщення, викрали техніку та інші цінні речі.

Покидаючи територію станції, окупанти взяли в полон і вивезли у РФ цивільних співробітників ЧАЕС і нацгвардійців, які її охороняли. Дотепер не всі ще повернулися додому.

Додатки

Чорнобильська катастрофа ... в документах

Документ 1

Повідомлення директора Чорнобильської АЕС Віктора Брюханова в Київський обласний комітет Компартії України:

“26 квітня 1986 року о 01 год. 25 хвилин стався вибух на енергоблоку № 4 Чорнобильської АЕС ім. В.І.Леніна в Київській області в період підготовки блока до планових ремонтних робіт.

Унаслідок вибуху зруйнувалася покрівля і стіни верхньої частини реакторного відділення, а також частково покриття машзалу. В районі вибуху виникла пожежа, яка о 04 годині 50 хвилин локалізована, а о 06 годині ліквідована підрозділами пожежної охорони.

В період аварії на станції перебували приблизно 200 осіб обслуговуючого персоналу. 9 людей із них дістали опіки різного ступеня. Один (прізвище не встановлено) о 06:00 помер у медсанчастині, 3 особи у важкому стані. Крім того, в медсанчастину доправлено на обслуговування 34 особи, які брали участь у ліквідації пожежі (з них 9 – працівники пожежної охорони). На 8:00 не встановлено місцезнаходження старшого оператора реакторного цеха Ходемчука В. І.

О 3-й годині півень радіації в місті складає 4–14 мікрорентген в сек., до 7:00 він знизився до 2–4 мкр/сек.

Безпосередньо близько до місця аварії – до 1000 мкр/сек. У зв'язку з аварійною обстановкою на 4 енергоблоку зупинено енергоблок № 3. Енергоблоки № 1 і № 2 працюють у нормальному режимі.

Причина аварії і матеріальні збитки встановлюються урядовою комісією.

Обстановка в м. Прип'яті і прилеглих населених пунктах нормальна. Рівень радіації контролюється.

Директор ЧАЕС В.П. Брюханов”

Документ 2

Повідомлення в “Робітничій газеті”. 30 квітня 1986 року

“Як уже повідомлялося у пресі, на Чорнобильській атомній електростанції, розташованій за 130 кілометрів на північ від Києва, сталась аварія. на місці працює урядова комісія під керівництвом заступника Голови Ради Міністрів СРСР Щербини Б.Є. до її складу увійшли керівники міністерств і відомств, відомі вчені і спеціалісти.

За попередніми даними, аварія сталася в одному з приміщень 4-го енергоблоку і призвела до руйнування частини будівельних конструкцій будинку реактора, його пошкодження і деякого витоку радіоактивних речовин. Три інших енергоблоки зупинено, справні і перебувають в експлуатаційному резерві. При аварії загинуло два чоловіка.

Вжито першочергових заходів щодо ліквідації наслідків аварії. Тепер радіаційну обстановку на електростанції і прилеглий місцевості стабілізовано, потерпілим надається необхідна медична допомога. Жителів селища АЕС і трьох сусідніх населених пунктів евакуйовано.

За станом радіаційної обстановки на Чорнобильській АЕС і оточуючій місцевості ведеться безперервне спостереження”.

Документ 3

Із виступу Генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова на телебаченні. 14 травня 1986 року

“Всі ви знаєте, недавно нас спіткало лихо – аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Вона боляче торкнулася радянських людей, схвилювала міжнародну спільноту. Ми вперше реально стикнулися з грізною силою, якою є ядерна енергія, що вийшла з-під контролю.

Вся робота ведеться цілодобово. Задіяні наукові, технічні, економічні можливості всієї країни. В районі аварії працюють організації багатьох союзних міністерств і відомств під керівництвом міністрів, провідні вчені і спеціалісти, військові частини Радянської армії і підрозділи Міністерства внутрішніх справ.

Велику долю роботи та відповідальності взяли на свої плечі партійні, радянські і господарські органи України та Білорусі. Відчайдушно та мужньо трудиться колектив експлуатаційників Чорнобильської атомної електростанції.

Що ж трапилося?

Як доповідають фахівці, у період планового виведення з роботи четвертого блоку потужність реактора раптово зросла. Значне виділення пари і реакція, що потім пішла, призвели до утворення водню, його вибуху, руйнування реактора і пов’язаного з цим радіоактивного викиду. Нині ще зарано остаточно судити про причини аварії. Предметом пильного розгляду урядової комісії є всі аспекти проблеми – конструкторські, проектні, технічні, експлуатаційні.

<...> На адресу ЦК КПРС і Радянського уряду надходять тисячі й тисячі листів, телеграм радянських людей, іноземних громадян, які висловлюють співчуття і підтримку потерпілим. Багато радянських сімей готові взяти дітей на літній час, пропонують матеріальну допомогу. Є немало прохань відправити для виконання робіт в район аварії. Ці прояви людяності, високої моральності не можуть не схвилювати кожного з нас.

<...> Але не можна лишити без уваги та політичної оцінки те, як зустріли подію в Чорнобилі уряди, політичні діячі, засоби масової інформації деяких країн НАТО, особливо США. Вони розгорнули рознуздану антирадянську кампанію.

...Загалом, ми стикнулися зі справжнім нагромадженням брехні – безсовісної і злостивої... Треба, щоб міжнародна громадськість знала, з чим нам довелося зіткнутися. ... І відповісти на питання: чим була продиктована ця найвищою мірою аморальна кампанія? Її організаторів, звичайно ж, не цікавили ні істинна інформація про аварію, ні долі людей в Чорнобилі, на Україні, в Білорусії, в будь-якому місці, країні. Їм треба лише привід звести наклеп на Радянський Союз, його зовнішню політику, послабити вплив радянських пропозицій щодо припинення ядерних випробувань, ліквідації ядерної зброї та одночасно пом'якшити критику поведінки США на міжнародній арені, їхнього мілітаристського курсу. ...Деякі західні політики переслідували цілком визначені цілі: перекрити можливості вирівнювання міжнародних відносин, посіяти нові зерна недовіри і підозри до соціалістичних країн”.

Документ 4

Із книги “Чорнобильське досє КГБ. Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період. Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС” (Упорядники Олег Бажан, Володимир Бірчак, Геннадій Боряк. 2019)

8 липня 1986 р.
таємно, екз. № 1

№ 015922

Довідка

За оперативними даними, серед співробітників Київського політехнічного інституту продовжують обговорюватися питання, пов'язані із ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Висловлюється обурення відсутністю “правдивої” інформації про радіаційну обстановку в м. Києві. У зв'язку з цим негативно сприймається щотижнева передача Українського телебачення “Вам відповідають учені, в якій йдеться тільки про повну нормалізацію радіаційної обстановки. Серед співробітників інституту шириться думка, що керівники республіки не бажають дослухатися до “голосу мас”... Великий резонанс в інституті отримав виступ І.Драча на з'їзді письменників України, де він начебто згадав, що події Чорнобиля “стали ударом по генетиці української нації”... Через адміністрацію і партком КПІ здійснюються заходи щодо припинення таких розмов.

Заступник директора Музея книги Гламазда Микола Миколайович, на лекціях заявляє, що наявні в Україні АЕС – “це джерела знищення національної культури та української нації, що представники Спілки письменників України прямо заявили про це Першому секретарю ЦК Компартії України”.

Стосовно Гламазди М.М. проведено профілактичні заходи.

Солістка Київської філармонії Кондрашевська Лідія Іванівна, ...посилаючись на зв'язки в керівному апараті ЦК КПУ, серед оточення заявляє, що через “критичну ситуацію на 3-му енергоблоку зона радіаційного зараження до кінця липня буде розширена до 200 км, а мешканці м. Києва евакуйовані”.

З Кондрашевською Л.І. через адміністрацію філармонії проведена попереджувально-профілактична бесіда.

УКГБ УРСР по м. Києву і Київській області

[Підпис] (Сивец) 8.VII.86 р.

ГДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. 992. – Т. 29. – Арк. 318–319. Оригінал. Машинопис.

Документ 5

Зі статті Єгора Лігачова секретаря ЦК КПРС (на час аварії) “Ліквідація ядерної загрози була під силу тільки Радянському Союзу”. 12 квітня 2011 року

“...І ось через кілька років, коли перебудова перейшла у фазу “бути чи не бути Радянському Союзу”, знайшлися люди, зокрема, із української асоціації “Зелений Світ”, котрі зайнялися “громадським розслідуванням”, звинуватили керівництво країни та України в приховуванні даних про аварію, начебто погану організацію відновлювальних робіт. Самі ж вони безпосередньої участі в них не брали, використовували публікації в газетах того часу, вириваючи звідти, а також із урядових повідомлень тільки негативний матеріал.

Про яке замовчування факту аварії може йтися, якщо вже 28 квітня Політбюро прийняло рішення про публікацію повідомлення про ядерну аварію та утворення Урядової комісії. Того ж дня голова Урядової комісії Б.Щербина виїхав у Чорнобиль. 2 травня представники Оперативної групи працювали в зоні ядерної аварії, про що було повідомлено в газетах “Правда” та “Известия”, які видавалися в той час щоденно загальним накладом понад 18 млн примірників. До речі, керівництво країни тоді користувалося довірою народу, всіляло в людей спокій та впевненість.

<...> На першому плані діяльності Політбюро, його Оперативної групи, Ради Міністрів [СРСР], Урядової комісії, партійних і радянських органів на місцях було забезпечення людей усім необхідним. За всім, що доручалося, встановлювався строгий контроль.

Наприклад, на засіданні 12 травня було прийнято рішення розглянути питання про доцільність і порядок евакуації дітей, вагітних, матерів, які годують, із Києва і прилеглих населених пунктів.

Того ж дня, перший заступник міністра охорони здоров'я О.П.Щепін і голова Держкомгідромета Ю.А.Ізраель вилетіли в Київ і 13 травня за участі Мінздрава та Академії наук України провели нараду, де одноставно зробили висновок про відсутність підстав для такої евакуації. Відзначили, що

«Міністерство охорони здоров'я України припустилося помилок в оцінках радіаційної обстановки, невмотивованих поспішних дій і рекомендацій, які призвели до створення серед частини населення Києва панічних настроїв, поширення брехливих чуток»».

<...> У перші два тижні травня були проведені прес-конференції для радянських і закордонних журналістів, зустрічі з послами іноземних країн. У Чорнобилі були журналісти, двічі – делегації МАГАТЕ, радянські та закордонні парламентарі, міністри та громадські діячі, вчені США, Англії, Франції та інших країн. Генеральний директор МАГАТЕ Г.Блікс публічно зазначив: “Важливий вплив на атомну енергетику в СРСР здійснили відкритість і гласність”.

Документ 6

Із книги “Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988)” (Упорядники О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко. 2017)

Стенограма засідання № 3

Оперативної групи Політбюро ЦК Компартії України 5 травня 1986 року

“<...> Тов. ІВАШКО – Сьогодні до нас приїхали журналісти. Треба показати їм, як працюють, як організована охорона здоров'я, освіта, як триває евакуація.

тов. РЕВЕНКО – Ми створили в обкомах партії інформаційну групу, але я вважаю, що це має концентруватися тут. Ми готові надати адреси, людей. Є хлопці, з якими я вчора зустрічався, вони можуть сказати.

тов. КАЧАЛОВСЬКИЙ – Я прошу дати намітки, де, з ким.

тов. ІВАШКО – 8–9 травня приїдуть іноземні кореспонденти.

тов. КАЧУРА – Треба продумати, як показати, де.

тов. КАЧАЛОВСЬКИЙ – Кожна служба повинна серйозно підготуватися, проїхати, подивитися, привести до ладу, підготувати кадри. Треба підготувати грамотно людей.

тов. КАЧУРА – Після всього вони повинні пройти через т. Кравчука [на той час – завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ], він відповідає за те, що вони робитимуть.

тов. КАЧАЛОВСЬКИЙ – Тов. Романенко, подивіться дезактивацію, коли ми будемо зустрічати іноземців особливо. Обов'язково вони захочуть подивитися лікарню.

тов. РЕВЕНКО – Починати треба з медичного одягу, він потворний, починаючи з білизни.

тов. КАЧАЛОВСЬКИЙ – Я можу підписати, щоб видали додатково нові простирадла, білизну.

тов. БОЙКО – Керівники областей, голови облвиконкомів, начальники штабів ЦО зовсім не поінформовані і не готові до вирішення питань, які ми зараз вирішуємо. Люди приїжджають в область, приходять в органи влади, питають, що

робити, а їм нічого не можуть відповісти. Не завадило правильно зорієнтувати голів облвиконкомів, начальників ЦО”.

Документ 7

Із заяви голови Центрального комітету Українських організацій у Франції Ярослав Мусянович і члена закордонного представництва Української гельсінкської групи Леоніда Плюща. 2 травня 1986 року

“Головними причинами катастрофи є низький рівень радянської технології та якості праці, надмірна централізація радянської системи й пов’язана з нею безвладність уряду УРСР, загальна безвідповідальність радянської влади перед населенням, відсутність народного контролю за діями влади, відсутність інформації <...>. Перші заяви радянського уряду свідчать про те, що влада робить все, щоб населення України, як і інші народи світу, не мали точної інформації про дійсне становище <...>. Державна система секретності і дезінформації є однією з головних перешкод для подолання катастрофи та її наслідків.

Тому ми, українці Франції, звертаємося до народу Франції, до уряду і парламенту з проханням допомогти нашому безправному народові шляхом: 1. Систематичного передання на Україну правдивої інформації про катастрофу і можливі наслідки. 2. Вимогою до урядів УРСР, БРСР та СРСР достовірно інформувати світ про хід подій навколо катастрофи. 3. Вимогою того, щоб ці уряди допустили в Чорнобиль, Київ та інші загрожені райони міжнародні комісії з фахівців ядерної енергетики, медиків, біологів тощо. 4. Вимогою допустити в загрожені райони західних кореспондентів <...>. Чорнобильська трагедія ще раз ставить перед світом українську проблему в СРСР. Україна – член ООН. Ми вимагаємо, щоб всі західні країни мали в Україні посольства і консульства: це дасть змогу українському народові відстоювати право на самозбереження і розвиток”.

Документ 8

Лист киянина А.В.Кузнецова до М.С.Горбачова

“Загальний відділ ЦК КПРС 15 травня 1986 Підвідділ листів

Шановний Михайле Сергійовичу!

Сподіваємося, що Вам відомо про становище, що склалося в Києві. Станом на 7 травня – паніка. Вокзали, аеропорти, автостанції забиті людьми, переважно з дітьми.

Намагаються вивезти, в основному, дітей. Чому склалася така обстановка?

Тому, що приклад у цьому показали керівники всіх рівнів, у тому числі найвищих посад у ЦК КПУ, Раді Міністрів, міськомі, міськвиконкомі, керівники підприємств та установ.

У перші ж післяаварійні дні вони відправили своїх дітей в інші райони країни, навіть відірвали їх від занять у школах. Народ все це бачив, дізнався і кинувся наслідувати їхній приклад. І виникла паніка. Люди кидають роботу, на вокзалі

квитків немає. Ніхто нічого не пояснює. Власних дітей врятували, а наших кинули напризволяще.

...Хіба можемо тепер ми, прості люди, рядові комуністи, довіряти керівникам? Особисто я перестав довіряти. Так само кажуть інші. В розвідку з такими керівниками ми не підемо.

Аварія на АЕС розкрила головну виразку нашої дійсності: відірваність верхівки від народу, турбота лише про особисте.

...Наше суспільство зазнало величезних моральних втрат. Все це може призвести до остаточного розвалу нашої країни...

З повагою!

Київський міськом Компартії України

Вх. № К-5856 27.05.1986

Кузнецов А.В. Чл. КПРС із 1950 р.”

ДАКО. – Ф.П-1. – Оп.78. – Спр.316. – Арк.35–35 зв.

... у спогадах (усній історії)

Колекція Українського інституту національної пам'яті

<http://ui.uinp.gov.ua/uk/settings/temy/chornobylska-katastrofa>

Архів усних історій Чорнобильської історичної майстерні

<http://www.1986.org.ua/uk/archive/memories>

Цифровий простір «Історії Чорнобиля» (Національний Музей «Чорнобиль» та Державне агенство України з управління зоною відчуження)

<https://chornobylstories.info/>

... в художній літературі

Цей дощ – як душ

Цей дощ – як душ. Цей день такий ласкавий.

Сади цвітуть. В березах бродить сік.

Це солов'їна опера, Ла Скала!

Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік.

Тут по дворах стоїть бузкова повінь.

Тут ті бузки проламують тини.

Тут шука йде, немов підводний човен,

і прилітають гуси щовесни.
 Але кленочки проросли крізь ганки.
 Жив–був народ над Прип'яттю – і зник.
 В Рудому лісі виросли поганки,
 і ходить Смерть, єдиний тут грибник.
Ліна Костенко. 2019

Чорнобильська Мадонна

...– Чого це Ви, бабо, корову узули?
 – А що радіація, Ви, мабуть, не чули?!
 – В синових чоботах взута корова –
 Нехай же пасеться і буде здорова,
 І бабі ще дасть до відра молока,
 Така замашна і молочна така.
 – Чого це Ви, бабо, уся в целофані?
 – Хіба ж я газет не читаю, чи як?
 Корову видною на світанні,
 Взую, одягну й веду за рівчак...
 – Чого це Ви, бабо, з людьми не поїхали?
 Коли виселяли із зони село?
 – А я серед тої проклятої віхоли
 Взяла й зосталася – синам на зло!..
Іван Драч. 1988

Із повісті Юрія Щербака “Чорнобиль”. 1987

Валентин Петрович Білокінь, 28 років, лікар “швидкої допомоги” медсанчастини міста Прип'ять:

“25 квітня о двадцятій годині я заступив на чергування. У Прип'яті працює одна бригада “швидкої допомоги” – лікар і фельдшер. А всіх машин “швидких” у нас лише шість.

Коли було багато викликів, ми розділялися: фельдшер ганяв на виклики до «хроніків» – якщо треба зробити укол, а лікар — на складні випадки і дитячі. Під час того чергування ми працювали нарізно, мовби двома бригадами: фельдшер Саша Скачок і я. Диспетчером була Маснецова.

<...> О першій годині сорок–сорок дві хвилини мені передзвонив Саша, сказав, що пожежа, є з опіками, потрібен лікар. Він був схвильований, ніяких подробиць, і повісив трубку. Я взяв сумку, взяв наркотики, бо є з опіками, сказав диспетчеру, щоб зв'язалася з начальником медсанчастини. Узяв з собою ще дві порожні машини, а сам поїхав з Гумаровим.

<...> Ворота, стоїть варта, нас запитують: “Куди їдете?” – “На пожежу”. – “А чому без спецодягу?” – “А я звідки знав, що спецодяг буде потрібний?” Я без

інформації. Був у самому халаті, квітневий вечір, тепло вночі, навіть без чепчика, без нічого. Ми заїхали, я зустрівся з Кібенком.

Коли розмовляв з Кібенком, я запитав у нього: “Є з опіками?” Він каже: “Обпечених нема. Але ситуація не зовсім зрозуміла. Щось моїх хлопців трохи нудить”.

<...> До мене привели хлопця років вісімнадцяти. Хлопець скаржився на нудоту, різкий головний біль, почав блювати. Вони працювали на третьому блоці і, здається, зайшли на четвертий... Я поміряв тиск, трохи підвищений, і хлопець трохи не при собі, якийсь такий... Завів його в машину. А він “запливає” у мене на очах, хоч і збуджений, і водночас такі симптоми – сплутана психіка, не може говорити, почав якось заплітатися, наче ковтнув добрячу дозу спиртного, але ні запаху, нічого...

Блідий. А ті, що повибігали з блока, лише вигукували: “Жах, жах”, – психіка у них була вже порушена. Потім хлопці сказали, що прилади зашкалює. ...До “швидкої” прийшли ще троє чи четверо з експлуатації. Усе було як по завченому тексту: головний біль з тією ж симптоматикою – закладене горло, сухість, нудота, блювання.

...Тільки-но я цих відправив, хлопці привели пожежників. У плащах. Кілька чоловік. Вони просто не стояли на ногах. Я застосовував суто симптоматичне лікування: реланіум, аміназин, щоб “зняти” трохи психіку, біль...

<...> О шостій годині і я відчув, що дере в горлі та болить голова. Чи розумів небезпеку, чи боявся? Розумів. Боявся. Та коли люди бачать, що поруч людина в білому халаті, це їх заспокоює. Я стояв, як і всі, без респіратора, без захисних засобів”.

Із роману Світлани Алексієвич “Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього”. 1997

Самотній людський голос. Спогад Людмили Ігнатенко, дружини загиблого пожежника Василя Ігнатенка:

“Я не знаю, про що розказувати... Про смерть чи про любов? Чи воно одне й те саме... Про що?”

...Ми недавно побралися... Жили ми в гуртожитку пожежної частини, де він служив. На другому поверсі. І там ще три молоді сім’ї, на всіх – одна кухня. А внизу, на першому поверсі, стояли машини. Це була його служба. <...> Самого вибуху я не бачила. Тільки полум’я. Усе ніби світилося, ціле небо... Високе полум’я. Кіптява. Жар страшний. А його все нема й нема. Кіптява від того, що бітум горів, дах на станції бітумом був заллятий. Ходили, згадував потім, як по смолі. Вогонь збивали, а він повз. Піднімався. Скидали ногами графіт, а він горів... Поїхали вони без брезентових костюмів, як були в самих сорочках, так і поїхали. Їх не по- передили, їх викликали на звичайну пожежу...

<...> Сьома година... О сьомій годині мені переказали, що він у лікарні. Я побігла, а довкола лікарні вже стояла кільцем міліція, нікого не пускали. Самі

машини швидкої допомоги заїжджали. Міліціонери гукали: машини зашкалюють, не підходьте. Не я сама, усі жінки прибігли, усі, в кого чоловіки тої ночі опинилися на станції. Я кинулася шукати свою знайому, вона лікаркою працювала в тій лікарні. Схопила її за халата, коли вона виходила з машини: “Пропусти мене!” – “Не можу. З ним погано. З ними всіма погано”. Держу її: “Тільки гляну-ти”. “Добре, – каже, – тоді біжімо. На п’ятнадцять–двадцять хвилин”. Побачила я його... Набряклий весь, запухлий... Очей не видно... “Молока треба. Багато молока! – сказала мені знайома. – Щоб вони випили хоч би по три літри”. – “Не п’є ж він молока!” – “Тепер питиме”. Багато лікарів, медсестер, особливо санітарок із цієї лікарні за якийсь час захворіють... Помруть... Але ніхто тоді цього не знав.

О десятій рано помер оператор Шишенок... Він помер перший, першого дня... Ми дізналися, що під руїнами лишився другий – Валера Ходемчук. Так його й не дістали. Забетонували. Але ми ще не знали, що вони всі – перші”.

Із “Щоденника” Олеся Гончара. Том 3

“29.04.1986. На Чорнобильській атомній вибухнув реактор. Тисячі автобусів погнали до місця катастрофи, не постачивши спецодягом водіїв та лікарів, і вони теж повертаються опромінені... Боже, за віщо ще й це нещастям на наш народ? Після нищення мови, руйнування пам’яток культури (в Чернігові, Житомирі) ще й на дітей України оця чорнобильська Хіросіма...

Місто охоплене тривогою, лікарні, кажуть, переповнені а по радіо ще й ні слова інформації – бодрячеська музика та веселенькі пісні... Невже знову, як і після куренівської трагедії, ніхто не понесе відповідальності? З приводу “Чорного яру”, виявляється, було висловлено дуже гостре невдоволення: навіщо, мовляв, авторові треба було нагадувати давно забуте? А для того й треба було, щоб щось подібне не повторилось...

30.04.1986. Як тепер виявляється, питання стояло навіть про евакуацію Києва. Але сама природа пощадила киян, погнавши хмару в протилежний від Києва бік, Невдовзі радіоактивна хмара вже опинилась над Скандинавією, зависла над Польщею, стривожила Данію... Весь світ зараз трубить про “ядерну катастрофу в Україні”. Чи будуть зроблені належні висновки? Відчутна тенденція применшити розміри трагедії, якась Ковшова (депутатка) вже цвіркоче з телевізора “о приподнятом настроении”.

01.05.1986. Початок кінця.

Прелюдія кінецьсвіття. Так зараз сприймається Чорнобиль...

На Хрещатику парад, бадьорі виклики гасел, всі вдають, ніби нічого й не сталося. А команди людей у скафандрах, схожих на марсіан, заносять і заносять до лікарень потерпілих.

<...>

06.05.1986. Вчора виступав переляканий міністр здоровоохорони, давав нарешті населенню поради. П’ять днів мусило зійти після катастрофи, щоб тільки

зараз міністр спромігся на мудру пораду: кидати взуття за порогом і підлогу протирати мокрою ганчіркою. Оце “ускореніє!” 5 діб роздумувало начальство, щоб родити таку мудру пораду.

<...>

17.12.1988. ...Вражає, як дружно відгукнулася країна на вірменську трагедію. Весь світ відгукнувся!

А чому такого співчуття не викликала до себе Україна в дні чорнобильські, не менш трагічні? Мабуть, тому, що наша бюрократія все зробила, щоб потопити горе народне в потоках дезінформації і справжні масштаби лиха від світу були приховані, як під час голоду 1933-го, коли Заходові Сталін велів відповісти: “У нас голода нет, и в помощи мы не нуждаемся...”

Кати, нелюди, скільки чорнти на їхній совісті...”

... в публікаціях і виданнях

1. Відеопроєкт Інституту в 3 серіях «Як Москва брехала про Чорнобильську трагедію. Мовою документів»:

<https://www.youtube.com/watch?v=C7cY79kiMBk&t=14s>

2. Стаття «Що про Чорнобиль (не)приховувала радянська влада» на основі книги Сергія Плохія «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи» та двотомного видання “Чорнобильське досьє КГБ” на офіційному сайті Інституту: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/statti/shcho-pro-chornobyl-nepryhovuvala-radyanska-vlada>

3. **Чорнобильське досьє КГБ.** Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / Відп. ред. В. Смолій. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут історії України НАН України; Український інститут національної пам’яті. – К., 2019. – 1200 с. – Режим доступу: <https://cutt.ly/NtZpXc7>

4. **Чорнобиль.** Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988) / Упоряд.: О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об’єднань України. – К.: Інститут історії України, 2017. – 830 с. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0013084>

5. **Андрющенко Едуард, Трещанін Дмитро.** Нові розсекречені документи КДБ про Чорнобиль: спецоперації, пропаганда і підміна зразків // Радіо “Свобода” – Режим доступу: <https://cutt.ly/HtZpSlh>

6. **Барановська Наталя.** Чорнобильська трагедія. Нариси з історії // 2011 – Режим доступу: <https://cutt.ly/MtZpAS3>

7. **Бурштинська Христина.** Останньою краплею став Чорнобиль: фрагменти спогадів із мемуарного видання “Товариство, яке змінило Політехніку” // Режим доступу: <https://cutt.ly/wtZpSJT>

8. Ворожко Тетяна. Чорнобиль пришвидшив розпад СРСР, вважають історики // Режим доступу: <https://cutt.ly/VtZpHEd>

9. Герасим Андрій. Як, цензуруючи Чорнобиль, КДБ програв країну. Хроніки із секретних архівів // Режим доступу: <https://cutt.ly/ltZpJqg>

10. Плохій Сергій. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи / Плохій Сергій, К., 2019. – 400 с.

11. Позняк Наталка. Чорнобиль. Говорить КГБ // Тиждень.UA – Режим доступу: <https://cutt.ly/htZpKg4>

12. Файзулін Ярослав. “Чорнобильська трагедія” // Український інститут національної пам'яті – Режим доступу: <https://cutt.ly/GtZpLoy>

13. Цюпин Богдан. Після Чорнобиля українці відкинули, а потім вимушено сприйняли атомну енергетику // – Режим доступу: <https://cutt.ly/vtZpLMN>

14. Чернявська-Набока Інна. 1988: перша нелегальна маніфестація на Хрещатику. Як це було” // Історична правда – Режим доступу: <https://cutt.ly/otZpZMZ>

15. 1986: Чорнобиль. Переговори диспетчерів 26 квітня // Історична правда – Режим доступу: <https://cutt.ly/MtZpVEc>

... у кінематографії

Назва фільму, рік виготовлення, посилання, QR-код	Назва фільму, рік виготовлення, посилання, QR-код
<p>“У суботу” (2011): https://cutt.ly/OtZZtST;</p> 	<p>“Метелики” (2013): https://cutt.ly/AtZLaYm;</p>
<p>“Чорнобильська трагедія: люди в тоталітарній імперії. 1 серія” (2017): https://cutt.ly/ptZZhug;</p>	<p>“Чорнобильська трагедія: люди в тоталітарній імперії. 2 серія” (2017): https://cutt.ly/otZZzek;</p>

	
<p>“Земля Забуття” (2011): https://cutt.ly/wtZL7WI;</p> 	<p>“Чорнобильська трагедія - біль України” (2017): https://cutt.ly/stZL8um;</p>
<p>“Голоси Чорнобиля” (2016): https://cutt.ly/mtZL6dP;</p> 	<p>“Лазуровий пил. Чорнобиль” (2016): https://cutt.ly/QtZLrgR;</p>
<p>“Розщеплені на атоми” (2016): https://cutt.ly/rtZLLAO;</p> 	<p>“Чорнобиль. За хвилину до катастрофи” (2005): https://cutt.ly/btZLTzM;</p>
<p>The Best Documentary. Chernobyl</p>	<p>The story of Chernobyl's New Safe</p>

<p>Documentary (2016): https://cutt.ly/ItZLmiT;</p> 	<p>Confinement (2019): https://cutt.ly/FtZLQ7c;</p>
<p>“Чорнобиль. Точка часу” (2016): https://cutt.ly/gtZLttg;</p> 	<p>The Real Chernobyl “Справжній Чорнобиль” (2019): https://cutt.ly/YtZL9uK;</p>

Над матеріалами працювали співробітники Інституту:

Олена Охрімчук, Ганна Байкеніч, Тетяна Привалко, Сергій Бутко